

УДК 341.229

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.129>

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ГОНЦІ ОЗБРОЄНЬ У КОСМІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Семенчук М.Р.,

аспірантка кафедри міжнародного права
Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
ORCID: 0000-0003-0172-7669

Семенчук М.Р. Історико-правовий аспект становлення та діяльності Спеціального комітету із запобігання гонці озброєнь у космічному просторі.

У статті розглядається історичний та правовий аспекти становлення та діяльності Спеціального комітету із запобігання гонці озброєнь у космічному просторі (PAROS), який діяв у період з 1985 по 1994 рік як допоміжний орган Конференції з роззброєння. Проаналізовано історичні передумови створення Спеціального комітету PAROS та резолюції ГА ООН разом із робочими документами Конференції з роззброєння, що стосуються діяльності досліджуваного Комітету та напрямів його роботи. Опрацювання пропозицій регіональних груп, проведення засідань, залучення експертів та розробка документації із питань щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі були одними із важливих функцій Комітету. Підкреслюється активне залучення делегацій щодо діяльності у виробленні заходів для запобігання гонці озброєнь у космосі, з метою збереження його мирного використання для майбутніх поколінь. Було виявлено, що на засіданнях Комітету пропонувалось посилити підтримку та зміцнити існуючі міжнародні норми та правила; розробити нові міжнародні угоди, що регулювали б проблемні питання космічної діяльності; створити заходи для підвищення прозорості та довіри між державами, зокрема шляхом утворення моніторингових міжнародних агенцій; сприяти співпраці та партнерству в космічних дослідженнях.

У статті обґрунтовується важливість внеску Комітету у наданні можливості державам, що прагнуть врегулювати питання роззброєння не тільки на Землі, але і у космосі, висунути пропозиції щодо зміцнення довіри та вирішити питання правового вакууму, який утворився через неповне врегулювання використання космосу. Висловлено думку, що Комітет мав великий потенціал стати постійним органом Конференції з роззброєння та отримував підтримку держав для оновлення діючих міжнародних договорів, створення заходів зміцнення довіри, не дивлячись

навіть на відсутність переговорного мандату, але подальші історичні події внесли свої корективи і Комітет не був оновлений.

Ключові слова: Конференція з роззброєння, заходи зміцнення довіри, міжнародні договори, транспарентність та довіра, міжнародна безпека, космічна зброя, протисупутникова зброя

Semenchuk M.R. Historical and legal aspect of establishment and activities of Ad Hoc PAROS (Prevention of an Arms Race in Outer Space) Committee.

The article examines the historical and legal aspects of the establishment and activities of the Ad Hoc PAROS (Prevention of an Arms Race in Outer Space) Committee, which operated from 1985 to 1994 as a subsidiary body of the Conference on Disarmament. The historical prerequisites for the creation of the Ad Hoc PAROS Committee and the resolution of the UN General Assembly together with the working documents of the Conference on Disarmament related to the activities of the Committee and the areas of its work were analyzed. Key functions of the Committee included processing proposals of regional groups, holding meetings, involving experts, and developing documentation on issues related to the prevention of an arms race in outer space. Emphasis was placed on the active involvement of delegations in the development of measures to prevent an arms race in outer space, with the aim of preserving its peaceful use for future generations. It was revealed that at the meetings of the Committee, delegations proposed to strengthen the support and the existing international norms and rules; to develop new international agreements that would regulate problematic issues of outer space activity; to create measures to increase transparency and trust between states, through the creation of monitoring international agencies; to promote cooperation and partnership in outer space exploration.

The article justifies the importance of the Committee's contribution in providing an opportunity to states, which are seeking to settle the issue of

disarmament not only on Earth, but also in outer space, to put forward proposals for strengthening confidence and to resolve the issue of the legal vacuum created by the incomplete regulation of the use of outer space. The opinion was expressed that the Committee had great potential to become a permanent body of the Conference on Disarmament and, despite the lack of a negotiating mandate, received the support of states for updating existing international treaties, creating confidence-building measures. However, subsequent historical events made their adjustments, and the Committee was not renewed.

Key words: Conference on Disarmament, confidence-building measures, international treaties, transparency and confidence, international security, space weapons, anti-satellite weapons.

Постановка проблеми. Ініціатива щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі набула подальшого розвитку у червні 1978 року з початком перемовин між Радянським Союзом і Сполученими Штатами щодо систем протисупутникової зброї, але після кількох раундів обговорень не було знайдено згоди щодо технічних питань та інших проблем стосовно таких систем. Проте ще з початку 1980-х років Конференція з роззброєння (КР) розглядала пропозиції щодо запобігання милітаризації космосу в рамках пункту порядку денного «Запобігання гонці озброєнь у космічному просторі», у тому числі проекти договорів, спрямованих на запобігання розміщенню зброї в космічному просторі та заборону застосування протисупутникової зброї. Для ефективного опрацювання питань милітаризації космосу пропонувалось створити профільний орган у рамках КР, який відповідав би зазначеному пункту порядку денного, де шляхом дискусій можливо було би виробити правові механізми врегулювання військового використання космосу в умовах протистояння провідних космічних держав.

Стан опрацювання питання щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі та міжнародної безпеки, зокрема аналіз міжнародних заходів та правових інструментів стосовно роззброєння та обмеження озброєнь у космосі, висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема: М.В. Буроменського, О.М. Григорова, О.В. Задорожнього, Н.Р. Малишевої, В.В. Семеняки, О.С. Стельмах, Ю.С. Шемшученка, P.G. Alvarez, F. Tronchetti, B. Jasani та інших.

Мета статті полягає в аналізі історичних та правових аспектів становлення та діяльності Спеціального комітету із запобігання гонці озброєнь у космічному просторі, який функціонував у період 1985-1994 у рамках Конференції з роззброєння.

Виклад основного матеріалу. Ще у 1978 році Конференція з роззброєння, яка мала тоді

назву Комітету з роззброєння, закликала до організації переговорів щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі. Зараз Конференція з роззброєння (КР) – це єдиний постійно діючий багатосторонній переговорний форум міжнародного співтовариства для обговорень щодо угод про контроль над озброєннями та роззброєння. Члени КР організуються в ряд неформальних регіональних груп для полегшення їх підготовки та представництва на пленарних засіданнях Конференції. Такими регіональними групами є: Східноєвропейська група; Група 21; Група одного (Китай); Група західноєвропейська та інші. [1]

У 1981 році ГА ООН прийняла резолюцію 36/97 з пунктом С «Запобігання гонці озброєнь у космічному просторі». Дана резолюція посиляється на пункт 80 Заключного документа десятої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї (резолюція S-10/2), в якому зазначається, що для того, щоб запобігти гонці озброєнь у космічному просторі, повинні бути вжиті подальші заходи та проведені відповідні міжнародні переговори у відповідності до духу Договору про космос 1967 року. [2]

Згодом адміністрація президента Рейгана у березні 1983 року запустила програму стратегічної оборони, засновану на усуненні загрози наступальних балістичних ракет. Ця подія стала каталізатором для оновлення дискусій щодо космічного простору стосовно обмеження озброєнь і роззброєння.

Наприкінці 1984 року після тривалих дискусій все ж таки була підтримана ідея щодо створення Спеціального комітету із запобігання гонці озброєнь у космічному просторі (далі – Спеціальний комітет PAROS або Комітет) майже одностайним голосуванням (150 – за, проти ніхто не проголосував, лише США утрималися).

Відповідно до резолюції ГА ООН 39/59 «Запобігання гонки озброєння в космічному просторі» враховувались різні пропозиції, подані державами-членами Конференції з роззброєння, зокрема, про створення спеціального комітету із запобігання гонці озброєнь у космічному просторі та щодо проекту його мандату, які були всебічно розглянуті контактною групою та на основі неофіційних консультацій, а також на офіційних та неофіційних засіданнях Конференції з роззброєння. Крім того, дана резолюція закликала усі держави утримуватись у своїй космічній діяльності від загрози силою або її застосування та відзначила, що КР як єдиному багатосторонньому форуму переговорів з роззброєння належить першорядна роль у переговорах про укладання багатосторонньої угоди або угод для запобігання гонці озброєнь у космічному просторі у всіх її аспектах. Для цієї мети КР рекомендувалось створити спеціальний комітет щодо PAROS на початку її сесії 1985 року з тим, щоб провести переговори. Також ГА ООН вважала за необхідне

ініціювати конструктивні переговори між СРСР та США, спрямовані на запобігання гонці озброєнь у космічному просторі, і попросила регулярно повідомляти Конференцію з роззброєння про хід двосторонніх переговорів цих держав. [3]

В 1985 році в Женеві було розпочато двосторонні космічні перемовини між СРСР та США, а також багатосторонні дискусії у рамках КР щодо запобігання гонці озброєнь у космосі. На додаток, було досягнуто згоди щодо мандату Спеціального комітету PAROS, проте він так й не став постійним органом, і щороку Генеральна Асамблея просила його відновити для наступного раунду обговорень. Рішення щодо поновлення мандата на поточний рік приймалося КР на пленарному засіданні, де також розглядаються інші процедурні питання.

Сама по собі сфера повноважень створеного Спеціального комітету досить обмежена. Тут варто зазначити, що, починаючи з 1984 року, резолюції ГА ООН вимагають від КР заснувати або відновити роботу Спеціального комітету саме з метою проведення переговорів для укладення угоди задля запобігання гонці озброєнь у космічному просторі, але такі переговори не проводилися. Тим не менш, з моменту свого заснування Спеціальний комітет PAROS постійно вивчав три предметні сфери свого мандату:

- Питання щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі;
- Чинні угоди, що регулюють космічну діяльність;
- Існуючі пропозиції та майбутні ініціативи щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі. [4]

Спеціальний комітет PAROS збирався щорічно у період з 1985 по 1994 роки. Однією з цілей, які розглядав Спеціальний комітет, була потенційна загроза для міжнародної безпеки, якщо космос стане театром гонки озброєнь через випробування чи фактичне розміщення зброї. Спеціальний комітет приділяв увагу також суттєвим питанням визначення космічної зброї, а також кільком іншим юридичним і технічним термінам і концепціям, що знаходилися на ранніх стадіях свого розвитку. У даний Комітет мав на меті розглянути інші угоди, які могли б стосуватися космічного виміру міжнародної безпеки, включаючи оцінку існуючих заборон і будь-яких недоліків у міжнародному публічному праві щодо космічного простору. У зв'язку із цим, ще одним питанням дискусій у рамках Спеціального комітету було питання заходів зміцнення довіри. Тут мета полягала у тому, щоб оцінити розвиток таких заходів для сприяння мирному використанню космічного простору та прозорості в космічній діяльності, таким чином покращуючи перспективи міжнародної безпеки у космосі.

Пропонувалась амбітна ідея, яка полягала в тому, щоб створити спеціалізоване агентство, яке могло б, скажімо, збирати дані із супутників щодо обмеження озброєнь і роззброєння. Згодом КР розглянула радянську пропозицію про створення Міжнародної космічної інспекції (International Space Inspectorate) для перевірки нерозміщення будь-якої зброї в космічному просторі. Також розглядалася ініціатива створення PAXSAT або мирного супутника, що було концепцією представленою Міністерством закордонних справ Канади у 1986 році щодо верифікації «космос-космос». Ця концепція пропонувалася для перевірок з використанням космічної технології дистанційного зондування. [5]

Під час зустрічей, які проводив Комітет протягом у період 1985-1994 рр., більшість делегацій звертали свою увагу на необхідність фактичних звітів щодо індивідуальних національних інтерпретацій міжнародних договорів і військового використання космічного простору, а також необхідність ретельного спостереження за будь-якими видами військової діяльності в космічному просторі, які не є забороненими, особливо випробуванням, розгортанням та використанням певних видів зброї. Дискусії також стосувалися й того факту, що кілька держав, що мають ресурси до використання космосу, не ратифікували або не приєдналися до всіх існуючих договорів і угод щодо космосу. У зв'язку із цим існувала загальна думка у Комітеті, що запобігання гонці озброєнь у космічному просторі зробить значний крок вперед, якщо ці держави приєднуються до згаданих договорів. Також на КР не було досягнуто консенсусу щодо того, чи має існувати всеосяжний режим у космосі, чи має бути серія договорів, що стосуються конкретної зброї. Незважаючи на це, на той час метою Спеціального комітету PAROS був розгляд усього спектру існуючого правового режиму в космічному просторі.

Крім усього іншого, Спеціальний комітет PAROS розглядав ряд нових проєктів пропозицій щодо заборони космічної зброї та використання сили в космічному просторі. Тоді, на думку багатьох делегацій, було необхідним сформулювати основні елементи договору про протиракетну зброю та її діяльність. У той же час розглядалось і питання впливу навколосемних об'єктів, до того ж це стосувалося не протиракетної зброї як такої, а її використання та, як наслідок, можливої загрози чи застосування сили в космічному просторі. Так, основними ініціативами щодо протиракетної зброї та імунітету космічних об'єктів були:

- Заборона погрози силою або застосування сили проти космічних об'єктів;
- Заборона будь-якої космічної або земної зброї, призначеної для використання проти космічних об'єктів;
- Заборона використання будь-якого космічного об'єкта як засобу для знищення, пошко-

дження або порушення нормального функціонування або траєкторії польоту космічних об'єктів інших держав;

– Заборона розробки, виробництва або розгортання протиракетної зброї;

– Надання імунітету певним або всім космічним об'єктам.

Також під час дискусій Комітету не було досягнуто згоди щодо того, чи слід поширювати імунітет на всі об'єкти чи лише на деякі, а також щодо того, чи є КР відповідним форумом для переговорів щодо договору про юридичний імунітет космічних об'єктів. [6]

За пару років до припинення роботи Спеціального комітету PAROS, у період з 10 березня по 11 серпня 1992 року Комітетом було проведено 13 засідань. Також було використано науково-технічні внески експертів з різних делегацій, які займалися конкретними проблемами та ініціативами, що розглядалися у Комітеті. До цих тем входили технічні юридичні та термінологічні питання, а саме: мирне та військове використання, захист супутників, заборонені зони (особливе охоронюване середовище, надане зареєстрованим об'єктам міжнародною угодою), радіоактивні матеріали в космічному просторі та принципи, що регулюють повернення в атмосферу ядерних джерел енергії, а також необхідність розробки комплексу принципів щодо заходів зміцнення довіри.

У звіті Спеціального комітету за 1992 рік зазначалось, що до найбільш перспективних напрямів роботи Комітету у сфері заходів зміцнення довіри належить наступне: розробка кодексу поведінки/правил дорожнього руху, формування «заборонених зон», правовий захист супутників, досягнення угоди про їх імунітет, створення міжнародного центру траєктографії (англ. International Trajectory Centre (UNITRACE)) та агентства з обробки супутникових зображень (англ. Satellite Image Processing Agency (SIPA)). Була також висловлена думка експертом із делегації Західної групи, що такі види військового використання космосу як комунікації, навігація, раннє попередження, метеорологічні спостереження тощо, мають правомірний характер.

У контексті обговорень існуючих пропозицій та майбутніх ініціатив щодо запобігання гонці озброєнь у космічному просторі Група 21 (G-21) нагадала свою пропозицію наділити Спеціальний комітет переговорним мандатом. Група виходила з того, що Комітету варто зосередитися на конкретних пропозиціях стосовно заходів щодо ведення переговорів з метою укладання угоди або угод про запобігання гонці озброєнь у космічному просторі у всіх її аспектах. Інші делегації зазначили, що стаття 4 Договору про космічний простір залишає юридичну лазівку, яка використовується деякими космічними держава-

ми для розробки нового покоління озброєнь, які можуть бути розміщені в космічному просторі, а тому необхідне внесення поправки до даної статті. До того ж, такі пропозиції вже озвучувались у Комітеті і таким чином можна було б ліквідувати суттєвий правовий вакуум, властивий Договору про космос, а також запобігти розміщенню в космічному просторі не лише ядерної зброї та зброї масового знищення, а й іншої зброї.

Стосовно правового захисту супутників під час роботи Комітету було вказано, що для досягнення заборони протисупутникових систем і для забезпечення правового імунітету супутників, які виконують явно мирні функції, слід розглянути питання протисупутникової зброї, так і імунітету космічних пристроїв.

У результаті консультацій було вироблено три групи можливих напрямків розробки заходів зміцнення довіри у космічній діяльності:

а) заходи транспарентності, відкритості та передбачуваності;

б) правила поведінки космічних об'єктів («правила дорожнього руху»/«кодекс поведінки» у космосі);

с) «інституційні» заходи (створення різноманітних органів здійснення заходів довіри: всесвітня космічна організація, міжнародна агенція супутникового контролю, агентство з обробки супутникових зображень, міжнародна агенція космічного спостереження, інспекторат та центр траєктографії). [7]

Спеціальний комітет PAROS провів 17 засідань з 16 лютого по 18 серпня 1993 року, на яких обговорювалось широке коло тем, зокрема висунута Францією пропозиція про попереднє повідомлення про запуски космічних об'єктів і балістичних ракет. Завдяки цьому можна було поступово досягти мети запобігання гонці озброєнь у космічному просторі за рахунок таких комплексів заходів, спрямованих на безпеку космічної діяльності, зменшення незаконного характеру агресивного використання космічного простору та зміцнення довіри та підвищення транспарентності в космічній діяльності.

Так, велика кількість делегацій підтримали розробку правового документа щодо заходів зміцнення довіри. У зв'язку із цим, було запропоновано, що Спеціальний комітет міг би розпочати переговори щодо комплексу заходів зміцнення довіри щодо трьох різних аспектів:

а) зміцнення існуючих правових документів;

б) повідомлення про запуски балістичних ракет;

с) інформація щодо космічної діяльності.

Проте китайська делегація висловила іншу позицію, зокрема те, що одними заходами зміцнення довіри неможливо усунути небезпеку озброєння космічного простору. Отже, дискусія щодо заходів зміцнення довіри не повинна ускладню-

вати або нескінченно затягувати процес вироблення ефективного правового документа, який забороняв би усі види космічної зброї та запобігав гонці озброєнь у космічному просторі. [8]

В останній рік своєї діяльності (з причини тимчасового характеру діяльності органу КР та його не поновлення) Спеціальний комітет PAROS провів 19 засідань у період з 15 лютого по 23 серпня 1994 року.

Загалом, об'ємна та тоді актуальна документація з питань обговорених у рамках Комітету, створена ним від початку його діяльності в 1985 році, могла б лягти в основу для швидкої розробки правового режиму запобігання гонки озброєнь у космічному просторі. Крім того, неодноразово різні делегації висловлювали думку, що Комітету слід вивчити, серед іншого, пропозиції про коригування статті 4 Договору про космос 1967 року, з метою подальшого включення в нього норм щодо заборони різного роду космічної зброї, а також залучити ідеї з заборони випробування, розробки та розгортання протисупутникової зброї. Таким чином, Комітет мав потенціал щодо вивчення питання про зміцнення існуючих правових документів за рахунок підтримки багатьох держав. [9]

Висновки. Беручи до уваги відносно недовгий час функціонування Спеціального комітету із запобігання гонці озброєнь у космічному просторі (PAROS), який щорічно оновлювався протягом 9 років (1985-1994), пророблена Комітетом робота заслуговує уваги, зокрема у розробці об'ємної та на той час актуальної документації з питань обговорених у рамках проведених засідань та у опрацюванні пропозицій делегацій. Зусилля та внесок Комітету у роботу Конференції з роззброєння щодо врегулювання роззброєння у космічному просторі і запобіганні збройного суперництва між провідними космічними державами могли б лягти в основу для швидкої розробки правового режиму військового використання космосу та укладання міжнародних угод. Хоч Спеціальний комітет і не став постійно діючим органом КР, проте три ключові сфери дослідження Комітету, якими були 1) запобігання гонці озброєнь у космосі, 2) чинні угоди, що регулюють космічну діяльність, 3) створення ефективних заходів для забезпечення мирного використання космічного

простору, стали важливими темами для дискусій між делегаціями та основами для пропозицій і ініціатив з боку держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Conference on Disarmament (CD) URL: <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/conference-on-disarmament/>.
2. RES 36/97C Prevention of an arms race in outer space, 1981. URL: https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_36_97E.pdf.
3. A/RES/39/59 Prevention of an arms race in outer space, 12.12.1984 URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/465/36/PDF/NR046536.pdf?OpenElement>.
4. Report of the Ad Hoc Committee on Prevention of an Arms Race in Outer Space, 1985. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/100589>.
5. Final record of the 410th plenary meeting: Conference on Disarmament, 1987. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/64905?ln=en>.
6. Alvarez P.G. Prevention of an Arms Race in Outer Space: A Guide to the Discussions in the Conference of Disarmament, UNIDIR/91/79. URL: <https://unidir.org/publication/prevention-of-an-arms-race-in-outer-space-a-guide-to-the-discussions-in-the-conference-on-disarmament/>.
7. Report of the Ad Hoc Committee on Prevention of an Arms Race in Outer Space: Conference on Disarmament, 1992. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/149867?ln=en>.
8. Report of the Ad Hoc Committee on Prevention of an Arms Race in Outer Space: Conference on Disarmament, 1993. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/173730?ln=en>.
9. Report of the Ad Hoc Committee on Prevention of an Arms Race in Outer Space: Conference on Disarmament, 1994. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/188861?ln=en>.